

6. Кримінально-виконавче право : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
7. Устав Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
8. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2011. – 55 с.
9. Коваль проти України // Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – № 3 (04). – С. 71–111.
10. Міжнародні норми і стандарти стосовно засуджених до тривалих строків позбавлення волі, довічного позбавлення волі та смертної кари: Посібник / І.С. Яковець. – К. : Проект «Підтримка пенітенціарної реформи в Україні», 2010. – 72 с.
11. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
12. Автухов К.А. Кримінально-виконавче право: навч. посібник / К.А. Автухов.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2014. – 152 с.
13. Перегон О. Отелям – звезды, тюрьмам – уровни, заключенным – свободу! (Алексеевская исправительная колония № 25) // Вечерний Харьков. – 2003. – № 107. – 2 окт. – 6 с.
14. Чипігіна А.В., Малига В.А. Права людини як загально соціальна цінність громадянського суспільства // Карпатський правничий часопис: Науковий журнал. – 2013. – № 1(01). – С. 103–107.
15. Комаров В.В. Рішення Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України : проблема конкуренції // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 31–41.

КРИСЮК Ю. П.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

УДК 343.221:316.614.034

КОЛИШНІЙ ЗАСУДЖЕНИЙ ЯК СУБ'ЄКТ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню особливостей колишніх засуджених. Досліджено їх вплив на механізм соціальної адаптації, процес ресоціалізації та його ефективність. З'ясовано рівень залежності між ступенем соціально-психологічного відчуження індивіда та успішністю/неуспішністю ресоціалізації.

Ключові слова: ресоціалізація, соціальна адаптація, механізм соціальної адаптації, процес ресоціалізації, ефективність ресоціалізації, особистісні особливості, колишні засуджені, ступінь соціально-психологічного відчуження.

Статья посвящена изучению особенностей бывших осужденных. Исследовано их влияние на механизм социальной адаптации, процесс ресоциализации и его эффективность. Определена степень зависимости между степенью социально-психологического отчуждения индивида и успешностью/неуспешностью ресоциализации.

Ключевые слова: ресоциализация, социальная адаптация, механизм социальной адаптации, процесс ресоциализации, эффективность ресоциализации, личностные особенности, степень социально-психологического отчуждения, бывшие осуждённые.

Article examines the characteristics of ex-convicts. Studied their effect on the mechanism of social adaptation, the process of re-socialization and its effectiveness. The degree of relationship between the degree of social and psychological alienation of the individual and the success / failure of re-socialization.

Key words: re-socialization, social adaptation, social adaptation mechanism, the process of re-socialization, re-socialization efficiency, personal characteristics, degree of social and psychological alienation, ex-convicts.

Вступ. У спеціальній літературі особа засудженого розглядається, головним чином, як об'єкт виправно-трудоного впливу з точки зору характеристики осіб, котрі відбувають покарання. Однак при цьому не треба забувати, що соціальна адаптація як основа успішної ресоціалізації – це не просто пристосування індивіда до нових умов, що не зачіпають його внутрішніх особистісних особливостей, а складний суперечливий процес, який обов'язково включає момент активності з боку особи, супроводжується певними зрушеннями в її структурі. Особистісні особливості колишніх засуджених та їх вплив на процес ресоціалізації в пенітенціарній теорії висвітлені недостатньо. Саме цей факт і визначає актуальність нашої роботи.

Постановка завдання. Окремі аспекти цієї важливої й складної проблеми розглядалися як психологами, серед яких: І. Кон, С. Рубінштейн, Т. Шибутані й ін., так і кримінологами: Ю. Антонян, А. Зелінський, А. Ратінов, В. Трубніков, М. Шаргородський, І. Шмаров та ін. Однак автор вважає необхідним вирішити в цій науковій розвідці наступні завдання: вивчити визначальні особистісні характеристики колишнього засудженого, визначити ступінь їх впливу на механізм соціальної адаптації, процес ресоціалізації та її ефективність, а також з'ясувати рівень залежності між ступенем соціально-психологічного відчуження індивіда та успішністю/неуспішністю ресоціалізації.

Результати дослідження. Характерною особливістю механізму соціальної адаптації є взаємодія у вказаному процесі двох структурно складних систем: особистості й середовища. Соціальне середовище тією ж мірою формує людину, якою й людина створює соціальне середовище. Нові шаблони поведінки не просто додаються до раніше засвоєних, накопичуючись, змінюють психіку людини. Слід відзначити, що і у цілком сформованій особистості можуть виникнути серйозні зміни в моделях поведінки, коли людина починає діяти незвичним для неї способом. Подібні трансформації дослідник цього процесу Т. Шибутані назвав «конверсією» і вказував, що трапляються вони в зв'язку з неординарними або дуже значимими подіями в житті людини, обумовлені переоцінкою цінностей, психологічною переорієнтацією, коли особа починає по-іншому сприймати навколишній світ і людей [1, с. 429-436].

На складність механізму соціальної адаптації, специфічні труднощі, котрі виникають в процесі зміни соціально-психологічної структури особистості, звертав увагу також американський соціолог Л. Фестінгер, автор теорії «когнітивного дисонансу». Дослідник вважає, що між новою інформацією й попередніми уявленнями існує певна збалансованість. Відповідність між соціальним сигналом і попередніми уявленнями формує стан «психологічного комфорту», або «когнітивного консонансу», що має наслідком значну кількість позитивних емоцій, підтримує загальний врівноважений тонус. Якщо ж людина отримує інформацію ззовні, яка не відповідає її поглядам, переконанням, установкам, складається перевага негативних емоцій у настрої, котра порушує внутрішній баланс особи. Такий стан створює почуття невпевненості, незадоволення собою, тобто «психологічний дискомфорт», або «когнітивний дисонанс». У людини виникає потреба в адаптації, спрямованій на ліквідацію конфлікту, невідповідності між внутрішніми мотивами й зовнішньою ситуацією. Засобом адаптації в такому випадку можуть стати захисні механізми, за допомогою яких відбувається подолання напруженості, «психологічне полегшення». Такі механізми покликані підтримувати певну цілісність, стійкість, ідентичність індивідуальної самосвідомості в умовах, коли конфлікт різноспрямованих установок ставить його під загрозу [2, с. 62].

Загальні ознаки, притаманні різним видам адаптації, характерні й для соціальної адаптації колишніх засуджених. Особливості психіки й особистісні ознаки колишнього засудженого перебувають в процесі складної взаємодії з такою соціальною системою, як соціальне середовище (найближче соціальне оточення). Процес соціальної адаптації колишніх засуджених полягає у забезпеченні відповідності поведінки особи вимогам соціального середовища («соціальним очікуванням») в межах існуючих можливостей з дотриманням встановлених соціальних і правових норм.

Колишній засуджений виступає як суб'єкт ресоціалізації, як своєрідний автор процесу, оскільки цей процес розглядається як пристосування уже сформованої особистості до нових умов життєдіяльності й відображає суб'єктивно опосередкований розвиток індивіда на конкретному життєвому етапі. Колишній засуджений постає не тільки як істота, котра бере з навколишнього середовища усе їй необхідне, а й як особистість, що активно діє в запропонованих обставинах. Змінюючись під впливом мікро- й макросередовища, колишній засуджений одночасно й сам змінює соціальне середовище, пристосовуючи його до своїх потреб і запитів. Людина в певних межах сама формує власні життєві обставини, саме життя. Однак зміни в людині відбуваються не самі по собі, а через її діяльність як індивіда. Соціальне середовище («світ людини») являє собою сукупність виробничих сил самих людей, їх власні виробничі й інші соціальні відносини. Вплив життєвих обставин на людину слід розглядати як внутрішній момент процесу взаємодії її активності й предметних форм діяльності [3, с. 457]. Колишній засуджений так само, сприймаючи вплив навколишнього середовища, оцінює його позитивно чи негативно, що знаходить вираження в його діяльності.

Особливо важливо проаналізувати наступні найважливіші аспекти складного процесу ресоціалізації колишніх засуджених: а) ступінь виправлення й кримінологічний прогноз; б) налаштованість

(спрямованість) до адаптації; в) особистісні якості, котрі мають значення для встановлення (відновлення) нормальних людських відносин.

В теорії виправно-трудового права та пенітенціарній практиці по-різному трактується поняття виправлення й перевиховання засуджених. Проблема співвідношення вказаних понять досі не отримала однозначного вирішення і залишається предметом дискусії серед теоретиків кримінального, кримінально-виконавчого права й юридичної психології. Наприклад, А. Зелінський вважає, що поняття «виправлення» ширше ніж поняття «перевиховання». Виправити злочинця можна не тільки за посередництвом перевиховання, а й через вплив на неусвідомлювані витоки злочинної поведінки. Виправити засудженого – усунути ті особистісні якості, котрі привели його до конфлікту з кримінальним законом й продовжують створювати небезпеку вчинення нових злочинів. Між тим, на думку вченого, ці якості далеко не завжди є вадами свідомості. Мета виправлення може бути досягнута шляхом лікування від хронічного алкоголізму й інших психічних аномалій, викорінення негативних звичок, зміни фіксованих психологічних установок на певні способи поведінкових реакцій. Таким чином, перевиховання постає як засіб досягнення мети – виправлення, а не як самостійна, тим більше головна мета покарання. Виправлення можливе й без належного перевиховання, якщо особа навчиться стримуватись, не порушувати кримінальний закон, навіть при внутрішньо негативному ставленні до нього [4, с. 130].

Позитивна оцінка засуджених як підсумок усього періоду відбуття покарання визначається в трьох ступенях: ті, хто довів своє виправлення; ті, хто твердо став на шлях виправлення; ті, хто став на шлях виправлення. Негативна оцінка так само знаходить своє вираження в трьох ступенях: ті, хто злісно порушує режим відбуття покарання; ті, хто порушує режим відбуття покарання; ті, хто не став на шлях виправлення.

Щоб виправлення особи стало відправною точкою початку успішної ресоціалізації після звільнення, адміністрації виправно-трудової установи й спецкомендатурі свій висновок про ступінь виправлення необхідно засновувати не лише на систематичному спостереженні та вивченні особи за весь період відбуття терміну покарання, а й враховувати позитивні й негативні вчинки, звички, погляди, притаманні індивіду як до засудження, так і ті, що характеризують його в період відбуття покарання. Це буде сприяти своєчасному й реальному прогнозу поведінки конкретної особи в майбутньому, тобто після звільнення. Визначити об'єктивно критерії виправлення досить складно. Найбільша проблема полягає в тому, що за існуючих умов і порядку відбуття покарання у вигляді позбавлення волі не завжди існують можливості перевірити істинність виправлення. Висновок про виправлення засудженого засновується виключно на його поведінці в період відбуття покарання. Між тим (і на цьому справедливо наголошує В.М. Трубніков), система ізоляції та правообмежень, примусова регламентація розпорядку дня й можливість застосування різноманітних видів стягнення стосовно правопорушників ставлять засуджених в такі умови, за яких вони, іноді навіть незалежно від власної свідомості й внутрішньої дисциплінованості, змушені дотримуватися встановленого порядку й правил режиму [5, с. 56].

Тривала ізоляція засудженого від суспільства й адаптація до специфічних умов місць позбавлення волі призводить до психологічних змін особистості. В деяких випадках ці зміни можуть характеризуватися позитивно (розкаяння, бажання й наміри вести чесне життя тощо), в інших – відзначаються як негативні. До того ж, з віком адаптивні можливості людини знижуються. Змінюється статус раніше засудженого, виникають психопатія й соціальне відчуження. Для подолання труднощів, котрі виникають при цьому, необхідні певні вольові зусилля суб'єкта, а також допомога з боку суспільства. Великого (якщо не вирішального значення) набуває пластичність психіки особи. Адже за короткий період після звільнення колишній засуджений опиняється в ситуаціях, що змінюються доволі різко, зазнає багатьох глибоких змін. Індивід змушений виступати то в одній, то в іншій ролі, що часто супроводжується психологічним напруженням, стресами й фрустрацією [6, с. 105]. Мусить минути певний проміжок часу, ніж звільнений з місць позбавлення чи обмеження волі пристосується й звикне до умов життя на свободі, відновить соціально корисні зв'язки й стане повноцінним членом суспільства.

Очевидно, що успішність ресоціалізації колишніх засуджених багато в чому залежить від спрямованості особистості, її внутрішньої готовності (налаштованості) до відновлення нормальних, соціально корисних зв'язків і відносин.

Якостями, котрі інтегративно характеризують особистість, прийнято вважати соціальні установки. С.Л. Рубінштейн розглядав установку як «зайняту особистістю позицію, котра полягає у визначеному ставленні до цілей і завдань, що стоять перед нею, й знаходить вираження у вибірковій змобілізованості й готовності до діяльності, спрямованої на їх здійснення» [7, с. 624]. Фахівці з соціальної психології характеризують установку як «схильність до сприйняття соціальних явищ у певному напрямку, з певних позицій», як «орієнтацію на ті чи інші цінності» [8, с. 12-13]. Система ціннісних орієнтацій особистості об'єктивно може вважатися якісною характеристикою її змісту. Вказана система – це сукупність поглядів і уявлень з позицій морально-етичних, з використанням категорій добра і зла. Безсумнівно, що в обстановці крутої зміни способу життя після звільнення ціннісна орієнтація, що

містить налаштованість на позитивні соціальні цінності, відіграє важливу, якщо не вирішальну роль в успішній ресоціалізації колишнього засудженого.

Фахівці з різних галузей соціальної психології велику увагу приділяють вивченню спрямованості особистості. Спрямованість прийнято вважати результатом соціалізації особистості, цілісною змістовно-інтегративною її характеристикою. Спрямованість найбільш повно відображає етичну специфічність особистості, синтезує моральні погляди, почуття й волю, визначає всю лінію поведінки індивіда, складає духовне кредо, цілісний духовний зміст особистості, включаючи її загальну налаштованість, світогляд, морально-етичні цінності та політичні погляди [9, с. 273-274].

В основі поведінки колишніх засуджених може лежати як позитивна, так і негативна налаштованість особистості. Саме вона й визначатиме успішність чи неуспішність, ефективність чи неефективність ресоціалізації кожного конкретного індивіда.

Одним із найважливіших чинників вказаного процесу є міра (ступінь) загальної соціалізації індивіда, система його поглядів, звичок, нахилів. Суттєве значення мають й інші риси характеру: пластичність, ригідність, схильність до конформізму. Не можна також виключати вплив темпераменту, інших емоційно-вольових якостей. Загально визнано, наприклад, що сангвіністичний темперамент, як правило, сприяє становленню міжособистісних якостей, а меланхолічний чи холеричний досить часто заважає.

Природні особливості людини (нейрофізіологічні, рефлекторні генотипи, тип вищої нервової діяльності, темперамент тощо), а також емоційно-вольові якості не визначають систему й зміст міжособистісних відносин і поведінки, та до деякої міри стимулюють спонукання й власне дію, відображаються на ступені адаптованості, збалансованості рівня домагань особистості з соціальними очікуваннями середовища.

Виходячи з особливостей психіки особистості, прийнято розрізняти наступні стратегії соціально-психологічної поведінки індивіда, яка може стати основою успішної чи неефективної ресоціалізації:

- 1) пасивна позиція: особа вимушено узгоджує свої дії з вимогами середовища;
- 2) активна позиція: особа намагається зрозуміти людей і завоювати довіру колективу з тим, щоб у майбутньому, відповідно до власних устремлінь, впливати на інших;
- 3) обережна установка на «вивчення» людей і обстановки;
- 4) просте пристосування, запобігливість перед сильнішими з метою домогтися їх покровительства [10, с. 120-121].

Не менш важливе значення для успішності процесу ресоціалізації колишніх засуджених має ступінь соціально-психологічного відчуження індивіда. Під психологічним відчуженням особистості прийнято розуміти наявність психологічної дистанції між індивідом та середовищем, ізольованість від його цінностей, від малих соціальних груп, від емоційних контактів [11, с. 34]. Соціально корисні зв'язки й сфера спілкування особи являє собою найбільш значимий соціально-психологічний аспект її діяльності. В процесі спілкування з іншими проявляється соціальна сутність кожної особистості, в т. ч. й колишнього засудженого. Час відбуття покарання характеризується суттєвими змінами в сфері спілкування. Соціально корисні зв'язки (з сім'єю, родичами, знайомими, трудовим колективом, іншими представниками мікросередовища) порушуються, послаблюються або ж набувають нестійкого характеру, що особливо утруднює процес виправлення. За умови відбуття доволі тривалих термінів згадані обставини ще більше поглиблюються.

Відчуження особистості є основною перепорою для успішної ресоціалізації колишнього засудженого, адже в такому випадку: 1) існуючі соціальні норми не стають регуляторами поведінки звільнених, що підвищує ймовірність рецидиву злочинів; 2) відчуження може закріпитися й стати в подальшому причиною соціально-психологічної ізоляції від сім'ї, найближчого соціального оточення, інших груп і спільнот; 3) відчуження може викликати стійке негативне ставлення до соціального середовища і його цінностей, відчуття ворожості навколишнього світу, що лежить в основі багатьох тяжких злочинів проти особи [12, с. 53].

Механізм відчуження дозволяє з повною достовірністю визначити рівень ефективності процесу ресоціалізації й своєчасно застосувати необхідні профілактичні заходи впливу.

Висновки. Соціальна адаптація й ресоціалізація колишніх засуджених – внутрішньо суперечливий процес. Основна суперечність полягає в моральній і нормативній неоднорідності суспільства. Щоб жити з людьми, індивід має прийняти норми того мікросередовища, до якого він намагається долучитися. Але щоб знову не вступати в конфлікт із кримінальним законом, особа має дотримуватися норм, встановлених чи санкціонованих суспільством і державою. Доволі часто вказані норми не співпадають з вимогами малої соціальної групи. Виникає конфлікт соціальних очікувань, який дуже важко, а часто й неможливо вирішити. Такий стан речей, безумовно, позначається дуже негативно на ефективності ресоціалізації колишніх засуджених. Саме тому автор вважає перспективним подальше дослідження стану соціального середовища як елемента процесу ресоціалізації колишніх засуджених.

Список використаних джерел:

1. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 2008. – 544 с.
2. Кон И.С. Социология личности / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 373 с. – (Серия «Над чем работают, о чём спорят философы»).
3. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – 544 с.
4. Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении / А.Ф. Зелинский. – Харьков : Изд-во «Высшая школа» при ХГУ, 1986. – 168 с.
5. Трубников В.М. Социальная адаптация освобождённых от отбывания наказания / В.М. Трубников. – Харьков : Изд-во «Основа» при ХГУ, 1990. – 173 с.
6. Ратинов А.Р. Личность преступника и проблема ценности / А.Р. Ратинов // Вопросы борьбы с преступностью : сб. научн. тр. – М. : Юрид. лит., 1978. – Вып. 29. – С. 101–113.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн; сост., авт. коммент. и послесл. А.В. Брушлинский, К.П. Абульханова-Славская. – СПб. : Изд-во «Питер», 2002. – 720 с. – (Серия «Мастера психологии»).
8. Пеньков Е.М. Социальные нормы: управление, воспитание, поведение / Е.П. Пеньков. – К. : Высшая школа, 1990. – 176 с.
9. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание: монография / А.Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
10. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (структура, связи прогнозирования) / А.Ф. Зелинский. – Харьков : Изд-во «Вища школа» при ХГУ, 1980. – 152 с.
11. Антонян Ю.М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение: генезис и профилактика дезадаптивных преступлений / Ю.М. Антонян. – Ереван : Изд-во «Айастан», 187. – 202 с.
12. Антонян Ю.М. Криминогенная роль психологического отчуждения личности / Ю.М. Антонян // Сов. государство и право. – 1988. – № 8. – С. 52–59.

НЕЗНАЙКО С. В.,

здобувач кафедри кримінального права
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка)

УДК 343.1

ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯННЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 270-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена характеристиці діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України. Аналізується зміст понять «знищення» та «пошкодження» об'єктів житлово-комунального господарства, розв'язуються найбільш дискусійні питання, що стосуються кваліфікації розглядуваного злочину.

Ключові слова: знищення, пошкодження, житлово-комунальне господарство, дія, бездіяльність.

Статья посвящена характеристике деяния как обязательного признака объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 270-1 УК Украины. Анализируется содержание понятий «уничтожение» и «повреждение» объектов жилищно-коммунального хозяйства, решаются наиболее дискуссионные вопросы, касающиеся квалификации рассматриваемого преступления.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, уничтожение, повреждение, действие, бездействие.

The article covers characteristic of criminal action as an obligatory feature of objective aspect of crime, specified by article 270-1 of The Criminal Code of Ukraine. It also analyses the content of such notions as «destruction» and «endamage» of housing and communal services objects. The article solves the most controversial questions concerning the qualification of the crime mentioned.

Key words: endamage, destruction, housing and communal services, action, negative act.

